

NEZİHE MERİÇ'TEN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat GÖZAYDIN

Doğumunun 90. yıl dönümünde

Edebiyat tarihimizdeki kadın yazarlarımız sayısı Cumhuriyet ile birlikte artmaya başlamıştır. Halide Edip Adivar'ın açtığı yolda yürüyüp Türkiye'nin çeşitli sorunlarına eğilen, bunları gerek hikâyeleriyle gerek romanlarıyla okuyuculara aktaran daha sonraki dönemlerde dikkati çeken bir yazar olan Meriç, eserlerinde kullandığı diliyle de önde gelenlerdendir. Sade, kolay anlaşılabilir bir dil kullanan yazarın Türk Dil Kurumu ödülünü alan eseri de ünlüdür.¹ Ancak pek göze çarpmayan bir başka hikâyeler kitabında² da aynı anlayışı sürdüren Meriç'in bu özelliğini gösteren somut deliller elde edebilme amacıyla taramalar yaptığımda aşağıda gösterdiğim sözlerin ve deyimlerin *Türkçe Sözlük* için bir kazanç olduğuna inanıyorum. Verdiğim madde başları ve buna açıklık getiren örnek cümleler sözlüğümüz için bir yeniliktir.

- acı acıya su sancıya: Bu atasözü *TS*'de var, ancak yakın bir örnek verilmemiştir: “*Baktığımı göremiyerek yüreği öz başına acı acıya su sancıya çarparak içinden gelen beni sarmaya çalışarak boğazı düğüm düğüm yakardı.*” (29)

- adam adama gerek olur, iki serçeden börek olur: Bu atasözü “insanların birbirine ihtiyacı olur, insanı hor görmemek gerekir, eldeki az bir şey zamanı gelir değerlenir” anlamına gelmektedir: “*Söylediği her sözün doğru olduğuna inanıyordu. İçinden ‘Adam adama gerek olur, iki serçeden börek olur’, he benim güzel kızım he ...*” (44)

- alabuçuk: Anlamının “yarım yamalak, zayıfça” olması gerekiyor: “*Gözleri, taşların alabuçuk parıltısına daldı.*” (44)

1 bkz. *Korsan Çıkmazı*, Türk Dil Kurumu 1962 Roman Ödülü.

2 bkz. *Dumanlı-Hikâyeler*, Can Yayınları, İstanbul, 2. bs., 1985, 238 s. Verilen eksikler ve örnekler bu kitaptan alınmıştır.

- alvala alvala: “Rengârenk bir biçimde” anlamına gelen bu ikilemenin örneği bunu açıkça ortaya koyuyor: “Yün boyandığı günlerde sular, alvala alvala akardı arkların içinden.” (35)

- buğulumsu: “Buğu içinde olan, buğuya benzer” anlamını taşır: “Eti, şu, içini göstermeyen buğulumsu beyaz kâğıda sardıktan sonra, ne diye bir de gazete sararlar!” (7)

- cikciklen-: “cik cik: diye ses çıkarmak, ötmek”: “Küçük kuşlar, durup dururken cikciklenip göğe doğru ağıyordu.” (27)

- dalgaya al-: *TS*'de dalga geç- ile aynı anlama gelir: “Napsın oğlan benim gibi yarım akıllı anayı; ne kadar dalgaya alsa yeri, canım.” (18)

- dayak: *Türkçe Sözlük*'te (I) ve (II) olarak iki madde başı bulunmaktadır. Anlam bakımından buradaki örnek (II) içinde olmalıdır ve orada verilen E. Işınsu örneği uygun düşmemiştir. Onun mec. kısaltması ile gösterilmesi gerekir, sanıyorum. Meriç'in örneği asıl anlamını vermektedir: “Kıvrakça yürüyerek, bahçe kapısına vardı, dayağı indirip, kanadı ardına kadar itti.” (37)

- dikin-: “Kendisine, kendi dikmek” anlamında kullanılmıştır: “İpek eşarbını bağlamış, yeni dikindiği mantosunu giymişti.” (26)

- dönüş-: *TS*'de ikinci bir anlam verilmemiş. Buradaki örneğe bakarsak “gelişmek, büyümek, başka türlü görünmek” anlamında olduğu anlaşılabilir: “Küçük bir kızın, büyük bir kıza dönüşürken geçirdiklerini, incelikleri, acıları anlamıyordu.” (152)

- düdüğü öt-: *TS*'de borusu ötmek madde içi ile aynı anlama gelir: “Kimin dayısı, arkası varsa onun düdüğü ötüyor.” (22)

- dümbür düdük: Anlamının örnekten yola çıkarak “karma karışıklık, curcuna, karmaşa” olması lazım gelir: “Dümbür düdük arasında kebab ve anason kokuları dağılır bahçelerden.” (27)

- fırç-: ‘İyice ezilerek suyu çıkmış, patlamış’ anlamındadır: “Bu tozlu yollarda, güneşten pişerek ezilip fırçmış kayısıların kokusu, iç bayılarak yayılır gezer.” (26)

- höngürtü: Anlamı “boğuk sesli ağlama, boğazdan gelen hırıltı, ses” olabilir: “Bir ağlama geldi içinden höngürtüyle, tuttu kendini.” (25) ile başka bir örnek: “Sözlerinin sonu bir höngürtü içinde boğum boğum oldu.” (32)

- krepdamur: “İpek veya pamuk, çok ince bükülmüş kumaş” anlamındaki bu terim için örnek şudur: “Yünlü giysileri, bej krepdamur başörtüsü, esmer ince yüzüyle, kaç kez geçer bu kapılardan gün boyunca.” (14)

- ne yüce kuş ol yükseklerde kanat ger ne karınca olup toprağın dibinde dirlik ara, dedi bana: Bu atasözünün anlamı zaten kendi içinde mevcut olduğundan örnekle birlikte aktardım. (138)

- özben: Örneğe bakarak anlamının “ego, benlik” olması gerektiğini düşünüyorum. “*Onlar, bir tek çıkarları için yaşarlar; kendi özbenleri için yaratılmış bu dünya sınırlar.*” (44)

- süpürgele-: “Süpürge ile temizlemek” anlamındadır: “Mermer merdivenleri, her sabah iki evlatlık kız yıkardı; biri sodalı su döker, öbürü sıkıca süpürgelerdi.” (16)

Bu madde başlarından sonra, *TS*'de mevcut olup anlam farklılığı olan veya örnek cümlesi bulunmayan birkaç madde başını da aktarmak istiyorum.

- burunla-: “*Kuş gibi bir anacığı, gene de burunlar zavallıyı.*” (13)

- doğrucu: “*Hem çok akıllı, hem çok doğrucu, iyi, insansever bir kızdır.*” (106)

- gümüüşümsü: “*Merdiven başında, tepe camından vuran gümüüşümsü kış ışında, uzun boylu iki adam.*” (46)

- kazan kaldır-: *TS*'de ikinci anlamda mec. kısaltmasıyla verilmesi gerekirdi, örnekte görüldüğü gibi: “*Apartmanın yönetim kurulu toplantısında komşular kazan kaldırmışlar.*” (86/87)

- kımıltısız: “Sokağın alt ucunda, şaşkınlıkla, kararsızlığın arasında kımıltısız duran kalabalık, ürkek durgunluğunda biraz daha sindi.” (27)

Not: Örneklerde görülebilen yazım yanlışları düzeltilmemiş, yazarın kaydettiği biçimde aynen aktarılmıştır.